

„Przez całe życie służyć sprawie oswobodzenia Polski [...].

Broń [...] zagrożonej ziemi polskiej [...].”¹.

Garść uwag na marginesie monografii Przemysława Waingertnera,
*Konspiracja trzech pokoleń. Związek Młodzieży Polskiej „Zet”
i ruch zetowy (1886–1996)*, wydanie drugie, Łódź 2018, 635 ss.

DOI:10.25951/4420

STRESZCZENIE

Tekst stanowi recenzję książki Przemysława Waingertnera *Konspiracja trzech pokoleń. Związek Młodzieży Polskiej „Zet” i ruch zetowy (1886–1996)*, Łódź 2018. Ręczona praca to pionierskie studium ukazujące konspirację kilku pokoleń Związku Młodzieży Polskiej „Zet” i ruchu zetowego. Autor recenzji omawia zawartość monografii, wskazuje jej zalety, jak również egzemplifikuje sugestie krytyczne, dostrzegając również nowatorskie spojrzenie na ten wycinek historii Obozu Narodowego. Autor recenzji mimo wypunktowania sugestii krytycznych ogólnie wysoko ocenia dzieło pióra Przemysława Waingertnera.

SŁOWA KLUCZOWE: Liga Polska, Związek Młodzieży Polskiej „Zet”, Żydzi, zabór rosyjski, Królestwo Polskie, konspiracja, strajk szkolny, II Rzeczypospolita, II wojna światowa, okupacja niemiecka.

SUMMARY

“Throughout your life, serve the cause of Poland’s liberation [...]. Weapons [...] of the endangered Polish land [...]” A handful of remarks on the margin of Przemysław Waingertner’s monograph, *The Three Generations Conspiracy of the Polish Youth Association „Zet” and the Zet Movement (1886–1996)*, second edition, Łódź 2018, 635 pp.

The text is a review of Przemysław Waingertner’s book: *Conspiracy of the Three Generations Polish Youth Union „Zet” and the Zet Movement (1886–1996)*, Łódź 2018. This work is a pio-

¹ Drużyny Bartoszwowe. Przykazania Drużyniaka, b.m.i d.w.

neering study showing the conspiracy of several generations of the Polish Youth Union „Zet” and the Zet movement. The author of the review discusses the content of the monograph, points to its advantages, and exemplifies critical suggestions, noticing an innovative approach to this section of the history of the National Camp. The author of the review, despite listing critical suggestions, generally appreciates the work by Przemysław Waingertner.

KEYWORDS: Polish League, Polish Youth Union „Zet”, Jews, Russian partition, Kingdom of Poland, underground movement, school strike, Second Polish Republic, World War II, German occupation.

Autorem książki jest znany historyk związany z Uniwersytetem Łódzkim Przemysław Waingertner, badacz dziejów Drugiej Rzeczypospolitej, polskiej myśli politycznej i czynu zbrojnego Polaków XX w. Podjął się on niełatwego zadania ukazania dziejów „ruchu zetowego” na przestrzeni ponad stulecia. Za cezurę początkową autor przyjął 1886 r. jako data zebrania przedstawicieli młodzieży akademickiej studiującej na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim, na którym zapadła decyzja o powołaniu do życia Związku Młodzieży Polskiej „Zet”. Z kolei za cezurą końcową autor przyjął 1996 r., kiedy to nieliczni z żyjących ze środowiska „ruchu zetowego” krajowego i emigracyjnego „Mohikanie” opublikowali opracowanie *Zet w walce o niepodległość i budowę państwa*, które stanowiło rekapitulację dorobku ruchu. Można stwierdzić, że Związek Młodzieży Polskiej „Zet” stanowił najbardziej programotwórczy ośrodek wśród konspiracyjnych i legalnych polskich ruchów, obozów politycznych, ugrupowań, które działały w okresie, kiedy Polska była pod zaborami, w czasie Wielkiej Wojny, Drugiej Rzeczypospolitej, II wojny światowej i w latach powojennych w kraju i na emigracji. Fenomenem było bogactwo poruszanej problematyki: kwestia ustrojowa, polityka społeczna, polityka zagraniczna, kwestia narodowościowa, ekonomia, prawa społeczne i religijne. Mimo tak szerokiego spektrum podejmowanych kwestii, rozbudowanych struktur i wielonurtowości organizacyjnej „ruch zetowy” nie był dotąd podejmowany dogłębnie naukowo. Co prawda „ruch zetowy” znalazł się w orbicie zainteresowań badawczych historyków, ale opublikowane prace są nacechowane pewnymi mankamentami. Ciekawe są opracowania wspomnieniowe byłych działaczy i przywódców „ruchu zetowego”, ale nie są to prace naukowe, a raczej należy je zaliczyć do literatury historycznej, która oprócz elementów naukowych zawiera subiektywne wspomnienia i oceny. Te czynniki skłoniły autora do podjęcia badań naukowych i opracowania monografii, która spinałaby dzieje „ruchu zetowego”.

Na *in plus* należy zaliczyć obszerną kwerendę źródeł archiwalnych, które autor wykorzystał w niniejszym opracowaniu. Przemysław Waingertner sięgnął

w sumie do 12 źródeł archiwalnych (3 archiwa krajowe – Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Państwowe w Lublinie, Archiwum Państwowe w Łodzi; 1 archiwum zagraniczne – Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. Gen. Sikorskiego w Londynie; 7 zasobów archiwalnych zdeponowanych w bibliotekach, muzeach – Biblioteka Narodowa w Warszawie, Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Muzeum Historii Ruchu Ludowego w Warszawie, Ośrodek Karta. Biblioteka Cyfrowa i 1 zbiory prywatne). Pomocna przy odtwarzaniu struktur, biografii działaczy, koncepcji programowych okazała się prasa krajowa i emigracyjna wydawana przez „ruch zetowy” od okresu zaborów do drugiej połowy XX w. Autor wykorzystał również jako uzupełnienie wiedzy o dziejach „ruchu zetowego” źródła drukowane, np. pamiętniki, wspomnienia, dzienniki i relacje działaczy Związku Młodzieży Polskiej „Zet” (ZMP „Zet”): Tadeusza Katelbacha, Michała Grażyńskiego, Melchiora Wańkowicza, Sławoja Felicjana Składkowskiego i Henryka Grubera. W uzupełnieniu wiedzy na temat badanego problemu pomocne okazały się sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Komunikaty Informacyjne Komisariatu Rządu na m.st. Warszawę. Autor skorzystał też z dotychczasowych ustaleń historyków, które zostały opracowane w naukowej literaturze, zamieszczonej w szczegółowej bibliografii. Recenzowana publikacja jest zbudowana z 4 pokaźnych rozdziałów, które są podzielone na podrozdziały problemowe. Rozdziały są ułożone chronologicznie. Pierwszy został poświęcony genezie, rozwojowi, strukturze, koncepcjom politycznym i składowi osobowemu ZMP „Zet” w okresie zaborów i Wielkiej Wojny. Następny rozdział ukazuje dzieje powstania, strukturę, skład osobowy, sieć organizacyjną i funkcjonowanie „ruchu zetowego” w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. Rozdział trzeci dotyczy „ruchu zetowego” w okresie II wojny światowej. Autor ukazał konspirację tzw. prawicy zetowej i podziemnych organizacji zetowych syndykalistów na ziemiach polskich, działalność społeczno-polityczną w kraju i na emigracji, koncepcje dróg wiodących do odzyskania przez Polskę niepodległości. Ostatni rozdział został poświęcony środowisku zetowemu po zakończeniu II wojny światowej. Zostały w nim ukazane losy wybitnych postaci „ruchu zetowego”, które zostały na emigracji, ich poglądy na sytuację międzynarodową i przyszłość Polski, a także dzieje środowiska zetowego w Polsce komunistycznej po 1944 r. Recenzowaną monografię zamykają: słownik biograficzny, który zawiera biogramy najważniejszych liderów, działaczy i ideologów ZMP „Zet” na przestrzeni ponad stulecia; bibliografia; indeks osobowy i wykaz zastosowanych w książce skrótów.

Po upadku powstania styczniowego ziemie Królestwa Polskiego, które w ramach represji ze strony cara zostały nazwane Krajem Przywiślańskim, stały się widownią dynamicznych zmian społecznych, politycznych i ekonomicznych. Jak słusznie zauważył Przemysław Waingertner, od lat siedemdziesiątych XIX w. ton samokształceniowym organizacjom konspiracyjnym nadawała młodzież². W 1887 r. została założona w Szwajcarii przez oficerów powstania styczniowego Liga Polska (LP), której przyświecały cele niepodległościowe i patriotyczne. W listopadzie 1886 r. przybył ze Szwajcarii do Warszawy przedstawiciel LP Zygmunt Balicki, który spotkał się z przedstawicielami studentów Carskiego Uniwersytetu Warszawskiego (CUW). Na spotkaniu ze studenckim Kołem Centralnym przedstawił założenia i cele polityczne nowej organizacji. Przewodnią myślą wynikającą ze spotkania Balickiego ze studentami była pilna potrzeba powołania do życia konspiracyjnej organizacji, która skupiałaby młodzież akademicką. Kolejne spotkanie zaplanowano na styczeń 1887 r. w Krakowie. Na mocy ustaleń warszawskich do spotkania reprezentantów młodzieży studiującej na różnych uczelniach (CUW, Uniwersytecie Jagiellońskim, Politechnice Lwowskiej, w Instytucie Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Puławach) doszło w styczniu 1887 r. w Krakowie. W trakcie obrad 14–18 stycznia 1887 r., w których uczestniczył Balicki, powołano do życia Związek Młodzieży Polskiej zwany „Zet”³. Został uchwalony statut organizacji, który formułował cele związku w 3 hasłach: sprawiedliwość polityczna, sprawiedliwość narodowa i sprawiedliwość społeczna. Organizacja miała propagować przede wszystkim postawę tolerancji religijnej i narodowościowej, przeciwstawiając się jednocześnie rusyfikacji i germanizacji ziem dawnej Rzeczypospolitej⁴. Organizacja po uniezależnieniu się od LP już jako autonomiczna zaczęła pręźnie działać na terenie ziem dawnej Rzeczypospolitej. Jak sam autor napisał: „Egzemplifikacją aktywności zewnętrznej »Zetu«, podejmowanej nawet na głębokiej prowincji, może być działalność podjęta przez jego członków w Siedleckim”⁵. W tym miejscu chciałbym uzupełnić informacje dotyczące powstania organizacji ZMP „Zet” na terenie południowego Podlasia, które umknęły autorowi. Warto wspomnieć, że w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX w. w Siedlcach postawy patriotyczne wśród młodzieży gimnazjalnej kształtowały

² P. Waingertner, *Konspiracja trzech pokoleń. Związek Młodzieży Polskiej „Zet” i ruch zetowy (1886–1996)*, Łódź 2018, s. 19.

³ B. Hillebrandt, *Polskie organizacje młodzieżowe XIX i XX wieku. Zarys historii*, Warszawa 1986, s. 16.

⁴ P. Waingertner, *Konspiracja trzech pokoleń*, s. 24.

⁵ Tamże, s. 37.

2 pisma: wychodzący we Lwowie redagowany przez Bolesława Wysłoucha „Przeгляд Społeczny”, którego pojedyncze numery docierały do Siedlec, i pismo „Głos”⁶ powołane do życia w Warszawie w październiku 1886 r., którego redaktorem był Marian Bohusz-Potocki⁷. W Siedlcach struktury ZMP tworzył Wacław Męczkowski, który we wspomnieniach jest zaliczany do jednego z założycieli tej organizacji w Warszawie⁸. Męczkowski zapoczątkował w Kongresówce ożywioną działalność społeczno-narodową wśród młodzieży akademickiej i gimnazjalnej, której celem było stworzenie sieci kółek samokształceniowych wśród młodzieży. Dzięki kontaktom nawiązanym z Warszawą w Siedlcach wśród młodzieży gimnazjalnej Wacław Męczkowski zaszczepił idee konspiracyjnych kółek samokształceniowych⁹. Za jego pośrednictwem młodzież starszych klas gimnazjalnych miała dostęp do literatury, m.in. Trylogii Henryka Sienkiewicza, z wydawnictw społeczno-politycznych czytano broszury *Patriotyzm i kosmopolityzm* Elizy Orzeszkowej, *Rzecz o obronie czynnej i Skarbie Narodowym* Teodora Tomasza Jeża, Stanisława Szcze-

⁶ „Głos. Tygodnik literacko-społeczno-polityczny”, od 1900 r. podtytuł „Tygodnik naukowo-literacki, społeczny i polityczny” – polski tygodnik wydawany od 1886 do 1905 r. w Warszawie. Założony przez Jana Ludwika Popławskiego, Józefa Karola Potockiego, Aleksandra Więckowskiego i innych. Redaktorem naczelnym i wydawcą pisma był do czasu zesłania w 1894 r. Józef Karol Potocki. Pierwszym wydawcą pisma był Władysław Kiercz. Do zespołu redakcyjnego weszli: Popławski (faktyczny kierownik pisma), Adolf Dygasiński, Zygmunt Heryng, Józef Kotarbiński, Henryk Nusbaum, Aleksander Więckowski, Michał Wołowski, Adam Zakrzewski (do 1888), Józef Hłasko (od 1888). Współpracownikami pisma byli m.in.: Mieczysław Brzeziński, Bronisław Chrzanowski, Ludwik Krzywicki, Bolesław Limanowski, Aleksander Łętowski, Wacław Nałkowski, Edward Przewoński. Był początkowo pismem o tendencjach lewicowych, w 1888 r. doszło do rozłamu; Krzywicki, Nałkowski i inni socjaliści zerwali z nim współpracę. „Głos” znalazł się pod dominującym wpływem Ligi Polskiej, a od 1893 r. Ligi Narodowej. W 1889 r. współpracę z pismem nawiązali: Roman Dmowski, Zygmunt Balicki, Jan Stecki. W „Głosie” pisywali: Władysław Jabłonowski, Edward Paszkowski, Stanisław Chełchowski i inni. W 1894 r. pismo zawieszono za udział w manifestacjach ku czci Jana Kilińskiego. Wznowione w 1895 r. pod nominalną redakcją Tadeusza Strzembosza, faktycznym redaktorem naczelnym był Zygmunt Wasilewski. Do głównych współpracowników pisma należeli wówczas Stanisław Bukowiecki, Bolesław Koskowski i Jan Stecki. W piśmie publikowali m.in.: Zygmunt Miłkowski (Teodor Tomasz Jeż), Jan Kasprowicz, Adolf Dygasiński, Maria Konopnicka, Antoni Lange, Jan Lemański, Bolesław Leśmian, Władysław Orkan, Eliza Orzeszkowa, Władysław Reymont, Wacław Sieroszewski, Antoni Sygietyński, Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Stefan Żeromski; A. Nofer-Ładyka, *Głos*, w: *Literatura polska, przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, Warszawa 1984, s. 306–307.

⁷ E. Chwalewik, *Moje wspomnienia (1883–1895)*, w: *Księga Pamiątkowa Siedlczan (1844–1905)*, komitet redakcyjny E. Chwalewik, J. Frankowski, B. Sawicki, S. Wąsowski, I. Wojewódzki, Warszawa 1927, s. 331.

⁸ Tamże, s. 332.

⁹ Tamże.

panowskiego *Nędza w Galicji* i Szymona Dicksteina¹⁰. W Rosyjskim Gimnazjum Klasycznym dla ludności greckokatolickiej (obecnie Liceum Ogólnokształcące im. het. Stanisława Żółkiewskiego) kółko samokształceniowe pod patronatem ZMP „Zet” tworzyli: Józef Kuć, który kolportował broszury podejmujące problematykę społeczną, Adolf Roeper i Edward Strumpf¹¹. W 1891 r. na dorocznym zjeździe sprawozdawczym przedstawiciele wszystkich kółek samokształceniowych gimnazjalnych, który odbywał się podczas świąt Bożego Narodzenia lub na Trzech Króli w Warszawie, Siedlce reprezentował Józef Kuć. Zaraz po powrocie ze zjazdu w Warszawie w styczniu 1891 r. po nabożeństwie zwołał zebranie kółka samokształceniowego na stacji u pani Tchorznickiej przy ul. Prospektowej (obecnie ul. Asłanowicza) w Siedlcach. W zebraniu kółka samokształceniowego udział wzięli następujący uczniowie: Edward Strumpf, Feliks Kuropatwiński, Konstanty Axamitowski, Adolf Roeper, Władysław Białobrzeski, Jan Noyszewski, Julian Paczowski, Tadeusz Kowalski, Stanisław Krzemieniewski i Edward Chwalewik¹². Ustalono ujednoczenie i skoordynowanie działalności kółek samokształceniowych na terenie całego zaboru rosyjskiego, przygotowanie przyszłych działaczy społecznych. Podjęto decyzję o włączeniu w działalność kółkową uczniów klasy piątej, aby zainteresować ich sprawami polityczno-społecznymi oraz działalnością pozaszkolną, która miała polegać na uświadamianiu starszego pokolenia. Od 1891 r. zetowcy podjęli działania uświadamiające społeczeństwu powstanie nowego środowiska politycznego w postaci odezwo, samodzielnie organizowanych patriotycznych manifestacji w dniach świąt narodowych. Pod wpływem wydawanych broszur „Z dzisiejszej doby” i książek poruszających aktualne tematy społeczno-polityczne młodzież siedlecka zrzeszona w kółku samokształceniowym podjęła uchwałę z okazji 100 rocznicy drugiego rozbioru Polski o wstrzymaniu się od zabaw podczas karnawału i rozszerzeniu żałoby narodowej na szersze warstwy społeczne mieszkańców Siedlec¹³. Dzięki objęciu siecią kółek samokształceniowych różnych instytucji naukowych zaboru rosyjskiego nastąpiła aktywizacja i natężenie akcji patriotycznych. Decyzje o akcjach podejmowano na zjazdach styczniowych kółek samokształceniowych w Warszawie, na których Siedlce reprezentowali następujący działacze: Józef Kuć, Stanisław Koszutski, Zygmunt Jastrzębski, Stanisław Pieńkowski¹⁴. Dzięki ich zaangażowaniu praca kółkowa trwa-

---

¹⁰ Tamże, s. 333.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże, s. 334.

¹³ Tamże, s. 338.

¹⁴ Tamże, s. 339.

ła w coraz szerszych warstwach społecznych. W 30 rocznicę wybuchu powstania styczniowego siedleccy zetowcy zorganizowali uroczyste posiedzenie, na którym okolicznościowy referat poświęcony powstaniu 1863 r. wygłosił Józef Kuć. Wzięli też aktywnie udział w manifestacji zorganizowanej 17 kwietnia przez ZMP „Zet” w Warszawie, poświęconej obchodom rocznicy wybuchu powstania Kilińskiego. W trakcie manifestacji, w której uczestniczyło około 500 osób, policja carska aresztowała siedlczan – Edwarda Strumpfa i Stanisława Koszutskiego. Na mocy wyroku sądu carskiego zostali zesłani na 2 lata w głąb Rosji na katorgę¹⁵. W samych Siedlcach z tej okazji w lesie Sekulskim młodzież zetowa zorganizowała uroczystą akademię, na której zostały wygłoszone referaty okolicznościowe¹⁶.

Na łamach recenzowanej monografii autor wspomniął o utworzeniu wewnętrznej organizacji w ramach tajnych kół samokształceniowych pod nazwą „Czerwona Róża”, która w Królestwie Polskim działała pod nazwą „X”, a od 1902 r. przyjęła nazwę Związek Młodzieży Polskiej „Przyszłość” („Pet”)¹⁷. Warto w tym miejscu podkreślić aktywną działalność tej organizacji na ścianie wschodniej Kongresówki. Organizacja „X” została założona w Siedlcach w 1900 r. przez siedlczanina, studenta Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego Olszewskiego, który był łącznikiem między kołem samokształceniowym w Siedlcach a młodzieżą ZMP „Zet” CUW. Celem organizacji „X” było kształtowanie postaw moralno-patriotycznych wśród młodzieży, zwalczanie wpływów rosyjskich oraz nauka polskiej literatury, gramatyki, historii – zwłaszcza okresu przedrozbiorowego – geografii Polski i przyrody; wprowadzono także kary pieniężne dla osób używających rusycyzmów w trakcie zebrań. W Siedlcach struktury „X” tworzyli: Grzemisław Krassowski, Robert Rozpędzichowski, Mieczysław Rozpędzichowski, Antoni Bogucki, Rajmund Zawadzki, Świderski, Władysław Dąbrowski¹⁸. Członków Zarządu i przewodniczącego Zarządu wybierało ogólne zebranie, które zbierało się co najmniej raz w roku na polanie w lesie Sekulskim, czasami w sprawach wyjątkowych w domu u Grzemisława Krassowskiego w Starej Wsi. Funkcję przewodniczącego organizacji „X” w 1901/1902 r. sprawował Mieczysław Rozpędzichowski. Członkowie kola „X”, zainspirowani wydarzeniami we Wrześni,

¹⁵ B. Srocki, *Rola historyczna „Zetu”*, w: *W pięćdziesiątą rocznicę powstania „Zetu”. Sprawozdanie ze Zjazdu Uczestników Ruchu Niepodległościowego Związku Młodzieży Polskiej („Młodzieży Narodowej”) 28 i 29 XI 1936 w Warszawie*, oprac. T. Piskorski, Warszawa 1937, s. 67.

¹⁶ E. Chwalewik, *Moje wspomnienia*, s. 339.

¹⁷ P. Waingertner, *Konspiracja trzech pokoleń*, s. 48–49.

¹⁸ R. Zawadzki, *Wystąpienie o wykład religii po polsku Rok 1902*, w: *Księga Pamiątkowa*, s. 381.

zaczęli działania skierowane przeciwko nauce religii po rosyjsku. W grudniu 1901 r. rozrzucili na ulicach miasta odezwę wzywającą do nauczania religii w języku polskim. W styczniu 1902 r. podjęto dalszą aktywność w celu wymuszenia na siedleckich władzach gubernialnych pozwolenie na naukę religii w języku polskim. W tym celu nawiązana została współpraca z przedstawicielami młodzieży narodowej CUW. Do Siedlec przyjechali Stefan Dąbrowski, Czesław Jankowski i Marian Januszajtis-Żegota¹⁹. Ustalono, że uczniowie będą bojkotować naukę religii w języku rosyjskim. Dyrektorowi gimnazjum Zaustinskiemu została doręczona petycja z żądaniem nauki religii w języku polskim²⁰. Polityka rządu rosyjskiego wobec szkolnictwa, wpajanie młodzieży wyższości kultury rosyjskiej nad polską, eksponowanie dokonań historycznych i sukcesów dynastii Romanowów sprawiły, że w styczniu 1905 r. w gimnazjach na terenie Królestwa Polskiego podjęto akcję strajkową. Warto podkreślić, że na terenie południowego Podlasia około 70% kół samokształceniowych znajdowało się pod opieką „Zetu”²¹. Akcje strajkowe objęły powiaty: sokołowski, siedlecki, łukowski i białskopodlaski. W powiecie sokołowskim uczniowie zrzeszeni w Organizacji Młodzieży Narodowej aktywnie włączyli się w strajk szkolny, żądając przywrócenia języka polskiego do szkół i urzędów. Działania uczniów poparł Stefan Strus, właściciel majątku Ignacopol związany z Narodową Demokracją²². W strajk włączyła się młodzież gimnazjalna w Siedlcach. Koordynatorem strajku w Siedlcach był student Wiktor Ambroziewicz, który 1 lutego 1905 r. przywiózł deklarację żądań sformułowaną przez Centralizację Strajkową, będącą pod wpływem Narodowej Demokracji. W deklaracji żądano m.in. języka i historii Polski jako głównych przedmiotów nauczania; żaden uczeń nie może być wydalony ze względów politycznych, ani przekonań jego rodziców, ani zapatrywań osobistych²³. Został zawiązany uczniowski komitet strajkowy, w skład którego weszli: Antoni Zawadzki, Czesław Tabor, Henryk Mondschein, Sławomir Kaliszek, Stefan Mierzejewski, Stanisław Sikorski, Jan Frankowski, Kazimierz Stein²⁴. Przygotowania do strajku rozpoczęto już 2 lutego w tajemnicy przed młodzieżą żydowską i rosyjską. Jego termin ustalono na 3 lutego 1905 r. Jednym z zadań komitetu strajkowego było nawiązanie kontaktów z uczniami strajkującymi w innych miastach, np.

---

¹⁹ Tamże, s. 382.

²⁰ Tamże, s. 383.

²¹ Obliczenia autora na podstawie opracowania: *Księga Pamiątkowa*.

²² G. Ryżewski, *Region sokołowski w latach 1866–1914*, w: *Sokołów Podlaski. Dzieje miasta i okolic*, red. G. Ryżewski, Białystok–Sokołów Podlaski 2006, s. 488–489.

²³ J. Geresz, *Strajk szkolny w Siedlcach*, „Echo Katolickie” 2017, nr 10, s. 23.

²⁴ Tamże.

łącznikiem między komitetem strajkowym w Siedlcach a komitetem strajkowym w Białej Podlaskiej był Jan Frankowski²⁵. Pierwszym zadaniem komitetu strajkowego było wystawienie posterunków uczniowskich na ulicach prowadzących do gimnazjum, aby nie dopuszczać łamistrajków. Takie zachowanie spotkało się z reakcją żandarmerii rosyjskiej, która aresztowała kilku uczniów. Wobec takiej postawy uczniowie zmienili taktykę walki, wysyłali „ekspedycję karną” lub wybijali szyby w mieszkaniach uczniów, którzy nie brali udziału w strajku²⁶. Podobnie strajk wyglądał na terenie Białej Podlaskiej. Zebranie komitetu strajkowego odbyło się 6 lutego 1905 r. na ślizgawce we wsi Cicibór. Pod pozorem zabawy zostały omówione cele i metody przeprowadzenia strajku. W Białej Podlaskiej w skład komitetu strajkowego weszli: Adam Lewicki, Wacław Krupiński, Stanisław Niepokojczycki i Czesław Wroczyński²⁷.

Autorowi umknął problem relacji polsko-rosyjsko-żydowskich na przełomie XIX i XX w., który rzutował na stworzenie w latach 1918-1939 programu politycznego ZMP „Zet” w stosunku do Żydów i Rosjan. O stosunku Polaków do Żydów i Rosjan Przemysław Waingertner napisał w rozdziale poświęconym „ruchowi zetowemu” w *Drugiej Rzeczypospolitej*²⁸. Wspomnienia uczniów gimnazjum z przełomu XIX i XX w. kreują obraz relacji tych społeczności zamieszkujących teren południowego Podlasia. Jeżeli chodzi o skład narodowościowy społeczności szkolnej (gimnazjalnej), to w siedleckich szkołach 10% stanowili Rosjanie, Żydów było bardzo niewiele²⁹. Klimat koegzystencji w Siedlcach 3 nacji pod koniec XIX w. oddał jeden z gimnazjalistów uczestniczących w walce na kamienie:

Na szosie warszawskiej zebrało się paruset żydziaków. Spozreśliśmy ich dopiero wtedy, gdy jeden i drugi z nas dostał kamieniem. [...] Otoczyli nas tedy ze wszystkich stron i hojnie darzyli razami. Czemyb się to skończyło, nie wiem, ale w żadnym razie nie bylibyśmy wyszli z boju zwycięzcami, bo Izrael co raz bardziej zapalał się do walki, a myśmy byli nieliczni i prawie bezbronni. Nagle w szeregach rycerzy palestyńskich, zajmujących nam tyły od strony koszar, na placu rozlega się ogromny krzyk wśród naszych napastników. Okazało się, że to żołnierze rosyjscy którzy przez okna koszar przypatrywali się walce, zobaczywszy nasze trudne położenie, przyszli nam z pomocą z kijami, z nahajkami, pasami rzemiennymi, pałaszami. Zawrzała walka jeszcze zaciętsza i gwałtownie zaczęliśmy przeć żydziaków na szosę³⁰.

---

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

²⁷ J. Geresz, *Strajk szkolny w Białej Podlaskiej*, „Echo Katolickie” 2016, nr 16, s. 23.

²⁸ P. Waingertner, *Konspiracja trzech pokoleń*, s. 221–229, 230–240.

²⁹ F. Kuropatwiński, *Ze wspomnień młodości (1875–1893)*, w: *Księga Pamiątkowa*, s. 236.

³⁰ K. Dębiński, *Gimnazjum siedleckie w latach 1870–1877*, w: *Księga Pamiątkowa*, s. 120.

Również w innych wspomnieniach tego okresu odnajdujemy informacje o „walkach” polsko-żydowskich na kamienie i pasy skórzane zakończone klamrami na ulicach siedleckich, w których uczestniczyli również koledzy pochodzenia rosyjskiego, stając po stronie Polaków³¹.

Ważną rolę w okresie międzywojennym w strukturach Związku Patriotycznego odgrywał gen. Gustaw Orlicz-Dreszer, który w latach trzydziestych XX w. pełnił funkcję prezesa Ligi Morskiej i Kolonialnej. Autor słusznie zamieścił jego biogram w *Słowniku działaczy ruchu zetowego* recenzowanej monografii³². Wypada się zgodzić z Waingertnerem, że postać gen. Gustawa Orlicz-Dreszera jest jednym z symboli „ruchu zetowego”. Niedosyt stanowi biogram gen. Dreszera zamieszczony w niniejszej publikacji, zwłaszcza fragment życiorysu związanego z jego udziałem w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r. Pułkownik Orlicz-Dreszer walczył jako dowódca Dywizji Kawalerii w ramach 9. Dywizji Piechoty (DP) w składzie 3. Armii. Następnie 30 sierpnia 1920 r. zostały załadowane w Mławie na pociąg pułki D Kaw. płk. Dreszera, które przez Warszawę i Dęblin zostały skierowane do Rejowca³³. W 1933 r. gen. dyw. Orlicz-Dreszer kierował 9–15 września ćwiczeniami międzydywizyjnymi w rejonie Dębina i Ryk. W ćwiczeniach, których tematem była obrona stała i natarcie przygotowawcze w walce ruchowej, udział brała 9. DP i 28. DP³⁴.

Agresja III Rzeszy na Polskę 1 września 1939 r. i wybuch II wojny światowej (3 września 1939 r.)³⁵ dla „ruchu zetowego” stanowi istotną cezurę, mianowicie dla jego członków był to okres dramatyzmu, upadku państwa polskiego, na które pracowały całe pokolenia. Zetowcy rozpoczęli poczynania polityczne i wojskowe. W Krakowie 20 września 1939 r. powstał Związek Orła Białego przemianowany na Organizację Orła Białego i Związek Odbudowy Rzeczypospolitej, o których autor wspominał w monografii³⁶. Warto nadmienić, że geneza tych organizacji sięga okresu Drugiej Rzeczypospolitej, kiedy to sieć dywersji pozafrontowej została przygotowana przez ściśle tajne komórki Oddziału II Sztabu Wojska Polskiego w 1923 r., a rozbudowana w drugiej połowie lat trzydziestych. Obejmowała ona cały kraj i dysonowała sporym gronem specjalistów: instruktorów i organi-

³¹ Szerzej zob.: F. Kuropatwiński, *Ze wspomnień*, s. 239–241.

³² P. Waingertner, *Konspiracja trzech pokoleń*, s. 540.

³³ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty 1918–1939*, Warszawa 2000, s. 81.

³⁴ Centralne Archiwum Wojskowe, Akta 9 DP, T. 33, wytyczne szkoleń na 1933 r. MSWojsk. Biuro Ogólno-Organizacyjne L.dz. 1500/tj. z 18 kwietnia 1933 r.

³⁵ W literaturze historycznej dotyczącej lat 1939–1945 przyjęto wybuch II wojny światowej od 3 września 1939 r., kiedy Francja i Anglia wypowiedziały wojnę III Rzeszy.

³⁶ P. Waingertner, *Konspiracja trzech pokoleń*, s. 300–303.

zatorów oraz osób przeszkolonych na specjalnych kursach dywersyjnych. Dzięki powołaniu i długoletniej działalności dywersji pozafrontowej w kraju byli ludzie, którzy niejako z racji swojego zwołu znali się na konspiracji, sabotażu, dywersji i wywiadzie wojskowym. Ta właśnie sieć dywersyjna, choć najczęściej niestety porwana na kawałki, stała się od pierwszych dni okupacji podstawą do tworzenia podziemia zbrojnego³⁷.

Na bazie dywersji pozafrontowej funkcjonowała Organizacja Orła Białego, o której pisał Przemysław Waingertner w recenzowanej monografii. Autor wspominał, że na czele OOB w Krakowie stanął Kazimierz Kierzkowski „Prezes”. Szkoda, że autor nie wykorzystał opracowania Stanisława Salmonowicza³⁸, która ukazuje niebagatelną rolę Ludwika Muzyczki w powstaniu pierwszej ogólnopolskiej organizacji podziemnej OOB. Termin został ogłoszony przez Kierzkowskiego dopiero po tym, jak Ludwik Muzyczka na zebraniu 20 września przedstawił referat programowy organizacji³⁹. Organizacja nazwą nawiązywała do tradycji powstania styczniowego. Terminologia i struktura były dziełem Ludwika Muzyczki⁴⁰. Szkoda, że autor lakonicznie napomknął o tej postaci. Wystarczy wspomnieć, że gen. Michał Karaszewicz-Tokarzewski jeszcze jesienią 1939 r. ściągnął z Karkowa do Warszawy Ludwika Muzyczkę, żeby ten objął stanowisko Komisarza Cywilnego przy Komendancie Głównym Służby Zwycięstwu Polski. Muzyczka w latach 1939–1940 podjął się dzieła tworzenia pierwszych komórek administracji podziemnej. Przez badaczy Polskiego Państwa Podziemnego jest uważany za twórcę fundamentów szeroko rozbudowanej Delegatury Rządu i jej aparatu⁴¹.

Autor słusznie zauważył, że w okresie Drugiej Rzeczypospolitej członkowie Centralnego Związku Młodej Wsi stanowili znaczny komponent „ruchu zetowego”. Zaowocowało to w okresie okupacji niemieckiej tworzeniem polityczno-zbrojnych struktur konspiracyjnych wśród warstwy chłopskiej, w wyniku czego powstała, jak autor napisał, na przełomie 1939 i 1940 r. Chłopska Organizacja Wolności „Raclawice” (ChOW), na której czele stał zetowiec Romuald Tyczyński⁴². Niefortunnie się stało, że autor skoncentrował się na Krakowie przy omawianiu pionu cywilno-wojskowego ChOW, pomijając Lubelszczyznę, gdzie prężenie rozwijały się struktury ChOW i pionu wojskowego w postaci Polskiej Organizacji

³⁷ T. Strzembosz, *Refleksje o Polsce i podziemiu 1939–1945*, Warszawa 1990, s. 18.

³⁸ S. Salmonowicz, *Ludwik Muzyczka 1900–1977. Polityk i żołnierz. Przyczynek do dziejów Armii Krajowej*, Warszawa 1992.

³⁹ Tamże, s. 12.

⁴⁰ Tamże, s. 12 i n.

⁴¹ Szerzej zob.: tamże, s. 15–28.

⁴² P. Waingertner, *Konspiracja trzech pokoleń*, s. 305.

Zbrojnej (POZ) i jej odłamów. Na Lubelszczyźnie struktury wojskowe POZ zaczęto tworzyć w kwietniu 1940 r. Duże zasługi dla budowania konspiracyjnych struktur „Siewu” położył Stefan Skoczylas „Jakub Szela”. Już w początkach października 1939 r. Stefan Skoczylas rozpoczął organizowanie Bojowej Organizacji Narodu Polskiego (BONP), której struktury organizacyjne objęły obszar byłego województwa lubelskiego⁴³. Pierwszą akcją bojową członkowie BONP przeprowadzili na urząd gminy w Jabłonie 29 lipca 1941 r. W wyniku akcji zniszczone zostały karty kontyngentowe, zarekwirowano maszynę do pisania i papier⁴⁴.

Również na terenie powiatu siedleckiego w listopadzie 1939 r. zaczęto tworzyć struktury konspiracyjne „Siewu”. Odpowiadali za to Stanisław Jaszczuk i Lucjan Koć. Strukturą konspiracyjną objęto wsie, m.in. Krzesk, Zbuczyn, Wiśniew, Kaczory, Tchorzew, Ziomaki, w których tworzone konspiracyjne placówki⁴⁵. Fenomenem działalności konspiracyjnej było stworzenie w Wiśniewie na przełomie 1943 i 1944 r. z inicjatywy Stefana Skoczylasa Spółdzielni wydawniczej „Płomień”. Drukowano skrypty dla tajnej Wolnej Wszechnicy Polskiej. Autorami skryptów byli m.in. prof. Halina Redlińska, Artur Żabicki – prawnik, specjalista od prawa handlowego, Borys Łapicki – profesor prawa rzymskiego⁴⁶.

Środowisko zetowe w okresie II wojny światowej poniosło bolesne straty. Niektórzy z jego członków zginęli w czasie walk wojny obronnej 1939 r., niektórzy zostali aresztowani przez gestapo i zamordowani. Jedną z bolesnych strat, jakie poniósł ZMP „Pet”, wymienioną w omawianej publikacji, jest postać Tadeusza Moniewskiego. Tutaj również autor nie ustrzegł się błędów, pisząc: „Tadeusz Moniewski, działacz »Petu«, »Zetu« i OMNSW, dyrektor gimnazjum w Siedlcach i Lublinie, uczestnik wojny 1919–1920...”⁴⁷. Otóż w młodości Moniewski dał się poznać jako aktywny działacz młodzieżowy i akademicki. Rzeczywiście służył w Wojsku Polskim, ale w kwietniu 1920 r. otrzymał trzymiesięczny urlop akademicki i podjął studia historyczne na Wydziale Filozoficznym UW⁴⁸. Brak

⁴³ T. Doroszuk, *Bastiony Podlasia. Konspiracyjny ruch ludowy na Podlasiu 1939–1944*, Warszawa 2005, s. 63–64.

⁴⁴ Tamże, s. 67.

⁴⁵ Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Bataliony Chłopskie, sygn. R-615, L. Koć, „Chłopska Organizacja Wolności „Raclawice”.

⁴⁶ W. Charczuk, *Działalność Podokręgu IVA Siedlce (Podlasie) Batalionów Chłopskich w latach 1942–1944*, „Studia Podlaskie” 2017, t. 25, s. 172.

⁴⁷ P. Waingertner, *Konspiracja trzech pokoleń*, s. 323.

⁴⁸ D. Grzegorzczuk, *Tadeusz Moniewski*, w: *Słownik biograficzny Południowego Podlasia i Wschodniego Mazowsza*, t. 4, red. W. Charczuk, D. Grzegorzczuk, V. Machnicka, Siedlce 2019, s. 139.

jest informacji w źródłach i opracowaniach, że Moniewski aktywnie uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Od 1 września 1922 r. był związany z Siedlcami jako nauczyciel historii w Państwowym Gimnazjum Męskim im. Hetmana Stanisława Żółkiewskiego. W 1923 r. Tadeusz Moniewski ukończył w Warszawie kurs dydaktyczny dla nauczycieli historii, a w 1926 r. zdał egzamin przed Państwową Komisją Egzaminacyjną w Warszawie, uzyskując kwalifikacje do nauczania historii w szkołach średnich⁴⁹. Dał się poznać jako aktywny społecznik, był założycielem i kierownikiem Muzeum Ziemi Podlaskiej im. Mieczysława Asłanowicza, pisał artykuły do podlaskich gazet, m.in. „Gazety Podlaskiej”. Jest autorem przewodnika wydanej w 1929 r. po Siedlcach i okolicach *Siedlce*.

Tadeusz Moniewski nie był dyrektorem gimnazjum w Siedlcach, jak podał Przemysław Waingertner. Pracował na stanowisku nauczyciela historii i propeutyki filozofii⁵⁰. 9 grudnia 1939 r. został aresztowany z grupą nauczycieli w Lublinie przez Niemców i rozstrzelany 23 grudnia 1939 r. na starym żydowskim cmentarzu⁵¹.

Mimo kilku sformułowanych sugestii uzupełniających i krytycznych, recenzowaną monografię oceniam bardzo wysoko. Uważam, że podjęcie tak wąskiego wycinka dziejów Obozu Narodowego na przestrzeni ponad 100 lat i zastosowanie metod badawczych historii czy socjologii jest jak najbardziej słuszne. Monografia Przemysława Weingartnera stanowi przykład, że tematy trudne i kontrowersyjne można przedstawić w sposób interesujący przy wykorzystaniu instrumentów w obecnie obowiązującej metodologii badań historycznych. Z tego zadania Przemysław Waingertner wywiązał się znakomicie.

BIBLIOGRAFIA (BIBLIOGRAPHY)

Źródła archiwalne

- Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Bataliony Chłopskie, sygn. R-615, L. Koć, „Chłopska Organizacja Wolności „Raclawice”.
- Centralne Archiwum Wojskowe, Akta 9 DP, T. 33, wytyczne szkoleń na 1933 r. MSWojsk. Biuro Ogólno-Organizacyjne L.dz. 1500/tj. z 18 kwietnia 1933 r.

⁴⁹ G. Korneć, *Tajna oświata na Południowym Podlasiu i Wschodnim Mazowszu 1939–1944*, Siedlce 2006, s. 61–64.

⁵⁰ A. Winter, *Siedlce 1918–1939*, Siedlce 2015, s. 319–320.

⁵¹ *Hitlerowskie więzienie na Zamku w Lublinie 1939–1944*, red. Z. Mańkowski, Lublin 1988, s. 78, 146, 193, 457.

Źródła drukowane

Drużyny Bartoszkowe. Przekazania Drużyniaka, b.m.i d.w.

Opracowania

- Charczuk W., *Działalność Podokręgu IVA Siedlce (Podlasie) Batalionów Chłopskich w latach 1942-1944*, „Studia Podlaskie” 2017, t. 25.
- Chwalewik E., *Moje wspomnienia (1883–1895)*, w: *Księga Pamiątkowa Siedlczan (1844–1905)*, komitet redakcyjny E. Chwalewik, J. Frankowski, B. Sawicki, S. Wąsowski, I. Wojewódzki, Warszawa 1927.
- Dębiński K., *Gimnazjum siedleckie w latach 1870–1877*, w: *Księga Pamiątkowa Siedlczan (1844–1905)*, komitet redakcyjny E. Chwalewik, J. Frankowski, B. Sawicki, S. Wąsowski, I. Wojewódzki, Warszawa 1927.
- Doroszuk T., *Bastiony Podlasia. Konspiracyjny ruch ludowy na Podlasiu 1939–1944*, Warszawa 2005.
- Grzegorzczuk D., *Tadeusz Moniewski*, w: *Słownik biograficzny Południowego Podlasia i Wschodniego Mazowsza*, t. 4, red. W. Charczuk, D. Grzegorzczuk, V. Machnicka, Siedlce 2019.
- Hillebrandt B., *Polskie organizacje młodzieżowe XIX i XX wieku. Zarys historii*, Warszawa 1986.
- Hitlerowskie więzienie na Zamku w Lublinie 1939–1944*, red. Z. Mańkowski, Lublin 1988.
- Izdebski J., *Dzieje 9 Dywizji Piechoty 1918–1939*, Warszawa 2000.
- Korneć G., *Tajna oświata na Południowym Podlasiu i Wschodnim Mazowszu 1939–1944*, Siedlce 2006.
- Księga Pamiątkowa Siedlczan (1844–1905)*, komitet redakcyjny E. Chwalewik, J. Frankowski, B. Sawicki, S. Wąsowski, I. Wojewódzki, Warszawa 1927.
- Kuropatwiński F., *Ze wspomnień młodości (1875–1893)*, w: *Księga Pamiątkowa Siedlczan (1844–1905)*, komitet redakcyjny E. Chwalewik, J. Frankowski, B. Sawicki, S. Wąsowski, I. Wojewódzki, Warszawa 1927.
- Nofer-Ładyka A., *Głos*, w: *Literatura polska, przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, Warszawa 1984.
- Ryżewski G., *Region sokołowski w latach 1866–1914*, w: *Sokołów Podlaski. Dzieje miasta i okolic*, red. G. Ryżewski, Białystok–Sokołów Podlaski 2006.
- Salmonowicz S., *Ludwik Muzyczka 1900–1977. Polityk i żołnierz. Przyczynek do dziejów Armii Krajowej*, Warszawa 1992.
- Srocki B., *Rola historyczna „Zetu”*, w: *W pięćdziesiątą rocznicę powstania „Zetu”. Sprawozdanie ze Zjazdu Uczestników Ruchu Niepodległościowego Związku Młodzieży Polskiej („Młodzieży Narodowej”) 28 i 29 XI 1936 w Warszawie*, oprac. T. Piskorski, Warszawa 1937.
- Strzembosz T., *Refleksje o Polsce i podziemiu 1939–1945*, Warszawa 1990.

Waingertner P., *Konspiracja trzech pokoleń. Związek Młodzieży Polskiej „Zet” i ruch zetowy (1886–1996)*, Łódź 2018.

Winter A., *Siedlce 1918–1939*, Siedlce 2015.

Zawadzki R., *Wystąpienie o wykład religii po polsku Rok 1902*, w: *Księga Pamiątkowa Siedlczan (1844–1905)*, komitet redakcyjny E. Chwalewik, J. Frankowski, B. Sawicki, S. Wąsowski, I. Wojewódzki, Warszawa 1927.

Prasa

„Echo Katolickie” 2016, nr 16; 2017, nr 10.

Wiesław Charczuk (ZESPÓŁ SZKÓŁ PONADGIMNAZJALNYCH NR 1 IM. S. STASZICA W SIEDLCACH)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7589-7276>

O autorze:

Wiesław Charczuk (ur. 1966 r.) – historyk, regionalista. Pracuje jako nauczyciel historii w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych Nr 1 im. Stanisława Staszica w Siedlcach. Stopień dr n. hum. w zakresie historii uzyskał w 2001 r. w Akademii Obrony Narodowej w Warszawie, obecnie Akademia Sztuki Wojennej. Jest autorem i współautorem 10 książek i około 150 publikacji opublikowanych w naukowych pismach historycznych ogólnopolskich i regionalnych. Członek Towarzystwa Nauki i Kultury „Libra”. Rzeczoznawca historii w Ministerstwie Edukacji i Nauki.

Zainteresowania badawcze: historia najnowsza, zwłaszcza zagadnienia podziemia antykomunistycznego po 1944 r. na Południowym Podlasiu, dzieje Obozu Narodowego, polski aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956, dzieje Ochotniczych Straży Pożarnych.

---

e-mail: acharczuk5@o2.pl

